

A TÉRKÉPEK SZEREPÉRŐL A MÁSFÉLSZÁZ ÉVES MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁBAN ÉS MAI TEVÉKENYSÉGÉBEN

On role of maps in the establishment and activities of the 150 years old Hungarian Geographical Society

PAPP-VÁRY ÁRPÁD

Metropolitan Egyetem
pappvary@t-online.hu

ABSTRACT

The desire of recognition of the great geographical discoveries led to the publication of large world atlases and to the establishment of the first geographical societies. The work of Ortelius, the first modern world atlas reflecting the actual political situation was published in 1570, and the world's first international geographic congress was convened in Antwerp for marking the 300th anniversary of this atlas. The Hungarian participants of the congress were János Hunfalvy and Ágoston Tóth. Hunfalvy was the head of the first Hungarian geography department and Tóth was a cartographer. Having returned to Hungary they presented the recommendation of Congress for the establishment of national geographical societies. Under the direction of János Hunfalvy, the Hungarian Geographical Society was established on January 12, 1872 in the building of the Hungarian Academy of Sciences.

Keywords: the first modern world atlas, the first international geographical congress, Abraham Ortelius, Hungarian Geographical Society, patriotism, geographical knowledge

A TÁRSASÁG MEGALAKULÁSÁNAK NEMZETKÖZI ELŐZMÉNYEI

Az első ismert, az egész világot ábrázoló térképet a Római Birodalomban élő Klaudiusz Ptolemaiosz készítette 140–160 között Alexandriában. A 26 részlettérképet és egy összefoglaló **világtérképet** tartalmazó kéziratot Bizánc városába vitték és ott feledésbe merült. Az Európa felé nyomuló török seregek elől a bizánci könyvtár egy részét, köztük Ptolemaiosz munkáját is Itáliába menekítették. Utóbbiról hamarosan másolatok és fordítások készültek, a mű előkerülése ugyanis egybeesett a könyvnyomtatás feltalálásával és a nagy földrajzi felfedezések kezdetével. Ptolemaiosz ókori világot szemléltető munkája 1477 és 1570 között 24 kiadásban jelent meg (PAPP-VÁRY Á. 2007).

Amerika felfedezése után a tengeri kereskedelem útvonalai a Földközi-tengerről áthelyeződtek az Atlanti-óceánra. Németalföld vált a világkereskedelem központjává, és ennek nyomán a 16. század második felétől a térképkészítés fellegvárává is. Antwerpennek akkor annyi lakosa volt, mint napjainkban. Ebben a lüktető életű kereskedővárosban született és élt a Ptolemaiosz utáni térképészeti megújítója, a latinosan Ortelius néven ismert Abraham Ortelius (1527–1598), aki elhatározta egy új, a korabeli világot bemutató világatlasz készítését. Összegyűjtötte kora szinte valamennyi térképét és azokból 1570-ben új atlaszművet hozott létre *Theatrum orbis terrarum* (A földgolyó látványa) címen. Az atlasznak mai szemmel nézve is óriási sikere volt. Évente jelentek meg az új kiadások, 1570–1613 között hét nyelven összesen 41 kiadást tettek közzé.

Az atlaszok iránti nagy érdeklődést a földrajzi felfedezésekről szóló, egyre újabb területeket ismertető hírek váltották ki. Ezek a hírek is hozzájárultak ahhoz, hogy a földrajz önálló tudományos műhelyei, a **földrajzi tanszékek** is létrejöhessenek az egyetemeken. Az első ilyen tanszék 1804-ben Párizsban a Sorbonne-on alakult meg, majd 1825-ben a Berliini Egyetemen, 1851-ben a Bécsi Egyetemen hoztak létre Földrajzi tanszéket. A pesti Tudományegyetemen 1870-ben alakult meg az Egyetemes és összehasonlító földrajzi tanszék, vezetőjének Hunfalvy Jánost nevezték ki egyetemi tanárnaként (GÁBRIS Gy. 2020). Ezzel párhuzamosan egyes városokban a földrajz iránt érdeklődők baráti köröket, társaságokat alakítottak. 1821-ben Párizsban jött létre az első **földrajzi társaság**, ezt követően Berlinben (1828), majd Londonban (1830) alakult. Néhány további alapítás helyszínei Mexikóváros (1833), Frankfurt (1836), Szentpétervár (1845), New York (1852), Bécs (1856), Róma (1856), Genf (1858), Lipcse (1861) és München (1869) (KISH, G. 1992).

A földrajz és a térképek iránti érdeklődést látva a belga Charles Ruelens úgy gondolta, hogy a térképészeti és térképhasználatot megújító flandriai születésű térképész emlékére egy nemzetközi földrajzi kongresszust kellene összehívni Antwerpenbe, amire az Ortelius-atlasz megjelenésének akkoriban közelgő 300 éves évfordulója jó alkalomnak tűnt. A meghirdetésről az első körlevelet 1870. január 15-én postázták, a porosz-francia háború kitörése azonban megakadályozta annak megtartását. Az elhalasztott kongresszust, amelyen 20 országból kb. 300 résztvevő volt jelen, majdnem egy évvel később, 1871. augusztus 14–22. között tartották meg. A kongresszus magyar résztvevői Hunfalvy János, az említett első magyar földrajzi tanszék vezetője és Tóth Ágoston térképész voltak. A kongresszus javaslattal fordult a világ földrajzosaikhoz, hogy ahol még nincs, ott hozzanak létre földrajzi társaságokat (SHIMAZU, T. 2015).

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG MEGALAKULÁSA

A kongresszust követően Hunfalvy János 1871 decemberében életre hívott egy kilenctagú szervezőbizottságot, és 1872. január 12-én a Magyar Tudományos Akadémia épületében előre kiválasztott szakemberekkel együtt megalakította a **Magyar Földrajzi Társaságot**. A Társaság meghirdetett feladata *„a földrajzi tudomány iránt hazánkban érdeklődést kelteni, a földrajzi ismereteket terjeszteni, figyelemmel kísérni az újabb kutatásokat, és felfedezéseket és főleg hazánkat földrajzi tekintetből átvizsgálni”* (Társulati ügyek 1873. p. 61.). Két további előkészítő ülés után július 14-re összehívták az első közgyűlést. Az előzetes tagtoborzás eredményeként ekkor már 250 tagja volt a Társaságnak. A közgyűlés Hunfalvy Jánost elnöknek, Tóth Ágostont és Vámbéry Ármint alelnököknek választotta (VÁMBÉRY Á. 1873). Az előkészületek során összegyűjtötték az adatokat az addig megalakult társaságokról és büszkén állapították meg, hogy a közgyűlés időpontjában a világ 24. földrajzi társasága a magyar (ha viszont a megalakulás januári időpontját tekintjük, akkor a Magyar Földrajzi Társaság a 16. volt a világon).

A leírtakból látható, hogy a Társaság 150 évvel ezelőtt megalakulása egy térképészeti eseményhez, Ortélius atlaszának 300 évvel korábbi megjelenéséhez kapcsolódott. A Társaság fennállása során tagjai közül többen is magas színvonalon szerkesztettek térképeket. A Társaság közreműködésével megjelent térképek, atlaszok közül csak hármat kívánunk megemlíteni, Magyarország nemzeti atlaszának három változatát: Radó Sándor főszerkesztésével 1969-ben magyarul és angolul jelent meg az első változat, majd egy újabb kiadás 1989-en látott napvilágot, főszerkesztője Pécsi Márton volt, míg a harmadik, Kocsis Károly főszerkesztő irányításával jelenleg is készülő új négy kötetes atlasznak a 2. és 3. kötete már megjelent.

A MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG VÁNDORGYŰLÉSEI

A Társaság alapításától kezdve évente más-más településen közgyűlést tartott, amelyekhez 1907-től kezdve gyakran a környék földrajzának mélyebb megismerését segítő kirándulások kapcsolódtak. Így alakult ki a **vándorgyűlések** rendszere, aminek megszervezése jelentős mértékben elősegítette a Társaság alapvető célkitűzéseinek azt a részét, hogy segítse a földrajzi ismeretek iránti érdeklődés felkeltését és a földrajzi kutatási eredmények terjesztését. Ezeknek a rendezvényeknek jó előzményét jelentették a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései (l. ugyanezen számunkban Szabó József írását). A földrajzi vándorgyűlések jelentős szerepet kaptak a társasági élet Budapest-központúságának mérséklésében is.

Az első vándorgyűlésre tehát 1907-ben került sor Kecskeméten, és az az akkor még alig 20 főnyi résztvevő ellenére olyan sikeresnek minősült, hogy az első világháborúig többször is megrendezték. A két világháború között viszont csak egy vándorgyűlés volt, 1927-ben Szolnokon. A második világháborút követő kényszerű szünet után 1953-tól egyre nagyobb érdeklődés közepette újra kezdődtek – először Zircen – a közgyűlésekkel összekapcsolt vándorgyűlések (NEMERKÉNYI A. 1997), amelyek különösen az ötvenes-hetvenes években a Társaság legnépesebb rendezvényeivé váltak. A vándorgyűlések útvonalai szinte az ország teljes területét bemutatták. Voltak évek, amikor kettő, négy, sőt hat autóbusz vitte a tagságot a természeti, gazdasági vagy történelmi látnivalókhoz. Néhány város többször is helyszíne volt közgyűlésnek és vándorgyűlésnek: hat városban volt három alkalommal és 14 városban két alkalommal. A résztvevők zöme a földrajz-tanárok közül került ki, ami annak is volt köszönhető, hogy a tanárok a részvételre központi anyagi támogatást is kaptak. Amikor ez elmaradt, majd a részvételt továbbképzésként sem ismerték el, a létszám fokozatosan csökkenni kezdett.

Az 1960-as évektől kezdve igényként merült fel, hogy a közgyűlésekhez kapcsolódva ne csak belföldi, hanem külföldi vándorgyűléseket is szervezzen a Társaság. Az első külföldi vándorgyűlés 1967-ben volt, Zalaegerszegről indult az akkori Jugoszláviába, és az út legdélebbi pontja Dubrovnik volt. Az utat Somogyi Sándor vezette. Nyolc évig kellett várni a következő külföldi vándorgyűlésre, ez 1975-ben Székely András vezetésével a Felvidéken zajlott le. A rendszerváltozásig, 1990-ig három út vezetett a Felvidékre (1975, 1980, 1986), egy Kárpátaljára (1984), egy Erdélybe (1979), három Jugoszláviába (1967, 1985, 1989), kettő Ausztriába (1987, 1988). Mint látható, a Trianonnal elszakadt területeket mutatta be a legtöbb út, amelyek során csodálatos tájakat, nagyszerű magyar műemlékeket, a magyar múlt érdekes színhelyeit ismerték meg a résztvevők. Az utak egyetlen gyengéi a szállások voltak. Többágyas szobákban kellett aludni, közös mellékhelyiségeket kellett használni. Mégis, a szállásbeli hiányosságok ellenére a szocializmus éve alatt szervezett külföldi utak nagyban növelték a történelmi Magyarország tájainak, történelmének az ismeretét és jelentős mértékben erősítették a hazaszeretetet. A még ma is élő egykori résztvevők boldogan és elismerően gondolnak vissza ezekre az utakra és hálával emlékeznek azok egykori vezetőire.

A rendszerváltozás után 1991–2013 között évente voltak külföldi vándorgyűlések, de ezek közül csak néhánynak az útvonala vezetett egykori magyar területeken, az utak többsége már távolabbi térségeket mutatott be, mint például Csehország, Szászország, Dél-Tirol, Bosznia-Hercegovina, Toscana stb. Ezeken az utakon a szállodák színvonala azonos volt egy jobb utazási iroda által nyújtott szállodáéval, és az árak sem voltak kisebbségek. Mivel az utazás már bárki számára elérhetővé vált és időközben több magán turistavállalkozás is született (részben társasági tagok alapításaként), a nagyobb kínálat

a Társaság sok tagját elcsábította, akik saját idejükhöz, érdeklődési körükhöz igazítva akarták kiválasztani az útjaikat. A közös túrák iránti csökkenő érdeklődés miatt a külföldi vándorgyűlések fokozatosan elhaltak.

Az egykori magyar területekre vezető utak mellett sem szabad elfeledkeznünk a közgyűléseket követő pár napos belföldi vándorgyűléseknek a földrajzi ismereteket mélyítő és hazaszeretetet növelő hatásáról. Egy számomra emlékezetes példáról szeretnék megemlékezni. Az egyik vándorgyűlés során Szigetváron a vár bejáratához mentünk. A bejárat előtt sorba rendezve voltak a világháborúban elesett szovjet katonák sírjai. A résztvevők felálltak a sírok mögé, a csoport vezetője, Somogyi Sándor pedig a sírok és a várfal közé, ott tartotta meg a szigetvári hősökre emlékező csodálatos beszédét. Ezt követően elénekeltük a magyar Himnuszot. Hogy hol és mikor történtek hasonló események a szocializmus éveiben hazánkban, arról nem nagyon beszélünk, de a Magyar Földrajzi Társaság vándorgyűlésein többször is voltak a hazafiasságunkat erősítő hasonló ilyen események.

A TÁRSASÁG FELADATAI A FÖLDRAJZ ELISMERTSÉGE ÉS A TÉRKÉPHASZNÁLAT NÖVELTÉSE ÉRDEKÉBEN

Sajnálattal kell megállapítani, hogy a **földrajz hazai elismertsége** nagyon alacsony, és nem csak a földrajzórák alacsony száma miatt. A nagyobb elismertséghez arra is szükség lenne, hogy tudományunk gyakrabban szerepeljen a médiában. Csak dióhéjban lássunk néhány példát erre! A hírközlési források (rádiók, televíziók, újságok) állandóan hirdetik a szép hazai tájakat, biztatnak megismerésükre, a szállodák reklámjaikban a környező látnivalókat is felsorolják, de nagyon ritkán van földrajzi tartalma ezeknek az anyagoknak. Napjainkban háború dúl a szomszédunkban, Ukrajnában. A háború okainak, de főleg következményeinek a bemutatásához számtalan földrajzi tény lehetne és kellene felsorolni. A televíziókban bemutatott egyszerű kis térképek is földrajzi magyarázat nélkül maradnak. Naponta elhangzik, hogy hazánk Bulgárián keresztül, délről kapja a földgázt, de a média még soha nem mutatott egy térképet arról, honnan és merre fut ez a vezeték. A GPS csodálatos dolog, de az autótérképek és várostérképek használatát erősen kiszorították a gyakorlatból. Hazánkban turistatérképeket még vesznek az emberek és feltehetően használják is azokat, de a kirándulások során már több kirándulót látni telefonnal a kezében, mint papír alapú térképpel. A híradások az ország legkülönbözőbb, sokszor alig ismert részeiről közölnek híreket súlyos közlekedési balesetről, új gyár alapítási ünnepségről, szoborállításról stb. úgy, hogy a település neve mellett legfeljebb a megye neve szerepel a hírben. Nagyon jó lenne, ha a helyszín térbeli helyét is bemutatná egy felvillanó térképrészlet, ez is segíthetné a földrajzi ismeretek bővülését.

Napjainkra a világ jelenségei globálissá váltak. Az éghajlatváltozás, a migráció stb. kérdéseit alapvetően földrajzi szemlélettel lehet megérteni és a hatásokat mérséklő intézkedéseket kidolgozni. Ebben fontos szerepet kellene betöltenie a hazai geográfiának is. A múltban Magyar Földrajzi Társaság alapvetően tagsága ismereteinek a bővítésével foglalkozott és a szakmai összetartozást erősítette. A jövő érdekében annak tudatosítására kell nagy súlyt helyeznünk, hogy földrajzi ismeretek és a földrajz tudományos eredményeinek, sajátos szemléletének a figyelembevétele nélkül nem oldhatók meg az emberiség előtt álló új kihívások.

Teleki Pál számtalan alkalommal hangsúlyozta a térképolvasás fontosságát, szerepét a földrajzi ismeretek elsajátításában (pl. in: Teleki P. – Varga Gy. 1923). Úgy tűnik, napjainkra ez teljesen háttérbe szorult. Ezt jól mutatja, hogy a National Geographic Magazine folyóiratban is jelentősen csökkentek a térképek, de A Földgömb folyóiratunk is ritkán segíti a tanulmányok megértését térképrészletekkel. A Magyar Földrajzi Társaság tagjainak érdemes lenne végiggondolnia, milyen kérdések megvitatásához szükséges a térkép szemlélete és mennyi földrajzi fogalmat lenne fontos még tudni az okostelefonok korában is, hány ország nevét és térbeli helyzetét illene ismerni fejből is. Az interneten található olyan programok ahol pl. kontinensekként egyes országok méretarányos, különböző irányba tájolt alakja úszik be a képernyőre. Az egyik frankfurti könyvvásáron térképkiadóknál dolgozó magyar és amerikai térképészek játszottak egy ilyen programmal. Európa esetében a magyarok, Amerikánál az amerikaiak nyertek, Ázsiában döntetlen volt a kép. Afrikánál mindkét csoport nagyon rosszul teljesített. Jól látszott, hogy az iskolában tanultak erősen befolyásolják a térbeli ismereteket. A globalizáció erősödése egyre több gyakorlati munkafeladat ellátásában is igényelni fogja a földrajzi és azon belül a térképészeti ismereteket. A Magyar Földrajzi Társaságnak ezért továbbra is törekednie kell arra, hogy oktatási rendszerünk is alkalmazkodjon a várható igényekhez, és a fiatalok több felhasználható földrajzi ismerettel lépjenek ki az életbe.

IRODALOM

- GÁBRIS GYULA (szerk.) (2020): 150 éves Magyarország első földrajzi tanszéke. – ELTE TTK Földrajztudományi Központ, Budapest. 214 p. ([link](#))
- KISH, GEORGE (1992): The International Geographical Union: a brief history. – Geo Journal 26. 2. pp. 251–252. DOI: <https://doi.org/10.1007/BF00241231>
- NEMERKÉNYI ANTAL (szerk.) (1997): Földrajz. Hagyomány és jövő. 1872–1997. – A 125 éves Magyar Földrajzi Társaság jubileumi kiadványa, Budapest. 151 p.
- PAPP-VÁRY ÁRPÁD (2007): Térképtudomány a pálciatérképtől az űrtérképig. – Kossuth Kiadó, Budapest. 462 p.

- SHIMAZU, TOSHIYUKI (2015): War, peace and geographical internationalism: The 1871 Antwerp International Geographical Congress. - Geographical Reports of the Tokyo Metropolitan University. pp. 97-105.
- TELEKI PÁL - VARGHA GYÖRGY (szerk.) (1923): Modern földrajz és oktatása. - Studium, Budapest. 189 p.
- VÁMBÉRY ÁRMIN (1873): Megnyitó beszéd és évi jelentés a magyar földrajzi társulat 1873. január 19-dikéi közgyűlésén. - Földrajzi Közlemények 1. 1. pp. 1-25. ([link](#))
- Társulati ügyek. Közgyűlés tartatott 1873. január 12-én az akadémia heti üléstermében. - Földrajzi Közlemények 1. 1. pp. 61-64. ([link](#))